

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ СПІЛЬНОТ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ: ТЕОРЕТИЗАЦІЇ ТА ДОСВІД ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Григорій Селещук

аспірант кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна,
hryhoriy.s@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4486-5535>

У статті наголошується на малодослідженому аспекті явища зовнішньої міграції – функціонуванні спільнот мігрантів у приймаючих країнах. Обґрунтовується доцільність використання теорії соціального капіталу та теорії міграційних мереж як теоретико-методологічної основи відповідного дослідження. Розглядаються напрацювання Р. Парка, Дж. Коулмана, А. Портеса та конструюються основні операціональні параметри соціального капіталу спільнот мігрантів. Аналізуються параметри функціонування та трансформації соціального капіталу у двовимірному просторі автономності і ефективності. Запропонована авторська класифікація спільнот мігрантів за типом соціального капіталу. Виділені такі типи спільнот як: 1) низькоефективна високоавтономна спільнота; 2) високоефективна високо автономна; 3) високоефективна та низькоавтономна спільнота. Наводяться результати авторського експертного опитування представників спільнот українських мігрантів у країнах Євросоюзу, присвяченого трансформації соціального капіталу цих спільнот. Соціальний капітал мігрантських спільнот українців є «культурно об'єднуючим» (від англ. – bonding social capital), тобто спрямованим на збереження спільної культурної ідентичності українців за кордоном в умовах іншокультурного середовища. Мігрантські спільноти українців залишаються відносно гомогенними у вимірі культури, ідентичності та практик. Виявлено, що у контексті сучасних трансформацій явища зовнішньої міграції відбуваються зміни і соціального капіталу спільнот мігрантів. Циркулярний характер міграції на сучасному етапі несприятливо впливає на соціальний капітал спільнот мігрантів, їхній постійний склад зменшується, соціальні зв'язки послаблюються, знижується автономність спільнот і посилюється інтеграція мігрантів у приймаючі суспільства. Значна частка спільнот станом на сьогодні є до певної міри деінституціоналізованою.

Ключові слова: міграція, спільноти мігрантів, міграційні мережі, соціальний капітал.

В статье рассматривается такой малоисследованный аспект внешней миграции как функционирование сообществ мигрантов в принимающих странах. Обосновывается целесообразность использования теории социального капитала и теории миграционных сетей как теоретико-методологической основы исследования сообществ мигрантов. Анализируются наработки Р. Парка, Дж. Коулмана, А. Портеса и конструируются основные операциональные параметры социального капитала сообществ мигрантов. Параметры функционирования и трансформации социального капитала анализируются в двумерном пространстве автономности и эффективности. Предложена авторская классификация сообществ мигрантов по типу социального капитала. Выделены такие типы сообществ как: 1) низкоэффективное высокоавтономное; 2) высокоэффективное высокоавтономное; 3) высокоэффективное низкоавтономное. Приводятся результаты авторского экспертного опроса представителей сообществ украинских мигрантов в странах Евросоюза, посвященного трансформации социального капитала этих сообществ. Социальный капитал сообществ украинских мигрантов является «культурно объединительным» (от англ. – bonding social capital), то есть направленным на сохранение культурной идентичности украинцев за рубежом в условиях инокультурной среды. Мигрантские сообщества остаются относительно гомогенными в плане культуры, идентичности и практик. Выявлено, что в контексте современных транс-

формаций явлення внешней миграции происходят изменения и их социального капитала. Циркулярный характер миграции на современном этапе неблагоприятно влияет на социальный капитал сообществ мигрантов: их постоянный состав уменьшается, социальные связи слабеют, снижается автономность сообществ и усиливается интеграция мигрантов в принимающие общества. Значительная часть таких сообществ деинституциализируется.

Ключевые слова: миграция, сообщества мигрантов, миграционные сети, социальный капитал.

SOCIAL CAPITAL UKRAINIAN MIGRANTS COMMUNITY: THEORETIZATION AND EMPIRICAL RESEARCH EXPERIENCE

Hryhoriy Seleshchuk

PhD student of the sociology chair at Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str. 1, Lviv, 79000, Ukraine,

hryhoriy.s@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4486-5535>

The article is dedicated to less studied aspect of external migration namely to the formation and functioning of migrant communities in host countries. The expediency of using the theory of social capital and the theory of migration networks as a theoretical and methodological basis for the study of migrant communities is substantiated. The developments of R. Park, J. Coleman, A. Portes are analyzed and the basic operational parameters of the social capital of migrant communities are constructed. The parameters of the functioning and transformation of social capital are analyzed in a two-dimensional space of autonomy and efficiency. The classification of migrant communities by type of social capital is proposed. The following types of communities are identified: 1) a low-efficient, highly autonomous community; 2) highly efficient highly autonomous; 3) a highly efficient and low-autonomous community. The article discusses the results of an expert survey of representatives of communities of Ukrainian migrants in the EU countries on the transformation of the social capital of these communities. The social capital of migrant communities of Ukrainians is "culturally bonding", aimed at preserving the common cultural identity of Ukrainians abroad in the context of a different cultural environment. Migrant communities of Ukrainian migrants remain relatively homogeneous in terms of culture, identity and practices. It is revealed that in the context of contemporary transformations of external migration, changes and social capital of migrant communities is changing too. The circular nature of migration at the present stage adversely affects the social capital of migrant communities, their permanent membership is diminished, social ties are weakened, the autonomy of communities is reduced and the integration of migrants into host societies is increased. Number of such communities today are to some extent deinstitutionalized.

Keywords: migration, migrant communities, migration networks, social capital.

В українській соціології станом на поточний момент напрацьовано значний корпус досліджень проблематики зовнішньої міграції. Увага приділялася таким аспектам, як масштаби явища, соціальний портрет мігранта, особливості життєвої ситуації сімей мігрантів, які залишилися в країні, роль фінансових надходжень з-за кордону у житті домогосподарств мігрантів, дисфункційні явища, пов'язані із зовнішньою міграцією, гендерні виміри міграції за кордон та ін. Зокрема, йдеться про роботи таких дослідників, як О. Балакірева, І. Прибиткова, О. Маліновська, О. Іванкова-Стецюк, І. Марков, В. Володько, О. Ровенчак, Х. Ілик, Н. Ігнатоля, К. Новосад та ін. Водночас окремі аспекти цієї проблематики залишаються вкрай малодослідженими. Соціолог звертається до аналізу різних

форм соціальності (соціальних зв'язків, спільнот, інститутів), але саме у цьому аспекті дослідження міграції з України є поодинокі. Формування та функціонування спільнот мігрантів впродовж кількох останніх десятиліть є поширеною темою зарубіжних досліджень. Що стосується спільнот українських мігрантів, то обрана нами проблематика досі є малоопрацьованою. **Метою статті** є конструювання відповідних теоретико-методологічних та методичних засад вивчення міграційних процесів через розкриття особливостей соціального капіталу спільнот українських мігрантів за кордоном.

У західній соціології піонерами дослідження функціонування спільнот мігрантів стали У. Томас та Ф. Знанецький – автори відомої праці «Польський селянин

в Європі та Америці» (Thomas, Znaniecki, 1918). Значним внеском у соціологічні дослідження емігрантських спільнот стали праці Дж. Ліндберга про соціальні мережі шведських мігрантів у США (1930 р.) (Lindberg, 1930) та авто-етнографічне дослідження американця словенського походження Л. Адаміка (1932 р.) (Adamic, 1932). Чільне місце у корпусі досліджень мігрантських спільнот підчас етнографічно-соціологічна праця У. Вайта «Суспільство на розі вулиць», у якій досліджується життя італійської спільноти в Чикаго, її внутрішня структура та ієрархія (1943 р.) (Whyte, 1943).

У межах Чиказької школи соціології вивчення спільнот мігрантів продовжив Р. Парк. Він підкреслював, що «спільнота – це не лише зібрання людей, але об'єднання інститутів ..., не люди, але інститути є кінцевим і вирішальним фактором, що відрізняє спільноту від інших соціальних констеляцій» [1, с. 14].

Чиказькою школою вважали вкрай необхідним просторовий вимір функціонування спільнот. Запропонована ними теорія соціальної екології міста описує, зокрема, процеси гомогенізації окремих «природних зон» у міському середовищі. Яскравим прикладом таких природних зон є мігрантські гетто (чи, якщо відмовитися від терміну з негативною конотацією, мігрантські анклави). Мігрантські спільноти, які досліджував Р. Парк, локалізувалися географічно і були структурованими низкою інститутів, які організовували життя спільноти. Матеріальним виявом цих інститутів є розташовані в просторі осередки взаємодії мігрантів: заклади харчування, клуби, релігійні установи, громадські організації, об'єднання сусідів, місця традиційного спільного проведення вільного часу.

Зрозуміло, що спільноти мігрантів суттєво відрізняються одна від одної. Найістотнішим аспектом їхніх відмінностей є різний рівень автономності та ефективності цих спільнот. Мігрантські спільноти, які мають усі інститути, що задовольняють їхні різноманітні потреби (від господарсько-економічних до дозвіллевих), є автономними. Натомість спільноти, у яких «структура можливостей» є обмеженою (чи «бідною»), створюють передумови для виходу мігрантів у світ приймаючого суспільства задля задоволення своїх потреб та інтересів. Авто-

номні спільноти мігрантів можуть існувати відокремлено від приймаючого суспільства. В такому випадку спільноти мігрантів лише номінально належать приймаючому суспільству, що створює передумови різнопланових труднощів у взаємодії між мігрантами та приймаючою країною. Р. Парк на основі статистичних даних продемонстрував, що інтегровані та ефективні спільноти мігрантів відзначаються нижчим рівнем різноманітних форм соціальної дезорганізації [8].

Таким чином, ми бачимо складність і різнобічність проблеми, що постає як дилема сили і слабкості емігрантських спільнот. З одного боку, сильна спільнота, яка має різноманітні структури, що регламентують її життя, захищає мігрантів від різних проявів соціальної дезорганізації: від безробіття до відсутності догляду чи розпаду сімей. Така спільнота попереджує девіантну поведінку своїх членів, здійснює моніторинг і контроль відповідності поведінки мігрантів до ustalених для спільноти норм. З іншого боку, така спільнота становить собою завершений універсум сенсів, зв'язків, інститутів і свідомо чи ні ускладнює взаємодію мігрантів із приймаючим суспільством: перешкоджає бути гострою потреба у вивченні мови та культури приймаючої країни, засвоєнні моделей поведінки у вимірі трудової та правової етики тощо.

На думку російської дослідниці М. Сафонової, з 1970-их років лейтмотивом вивчення спільнот мігрантів є демонстрація того, що приймаючі суспільства не є однорідними утвореннями в межах плавильного казана (англ. – melting pot), а однією із важливих структур, яка водночас є і показником і чинником інтегрованості мігрантів у приймаюче суспільство, є спільнота мігрантів. У цей час нового дихання соціологічним дослідженням функціонування спільнот мігрантів надали праці представника теорії соціального капіталу Дж. Коулмена. Згідно з останнім, соціальний капітал набуває такі форми, як: 1) зобов'язання і очікування, 2) інформаційні канали, 3) норми. Істотною характеристикою спільноти як системи зв'язків, що впливає на рівень соціального капіталу, є «щільність» та «герметичність» цієї системи (англ. – density and closure). Істотним внеском Дж. Коулмена у вивчення соціального капіталу спільнот мігрантів є наголос на капіталогенеруючому характері

релігійної організації: автор наводить приклад недільних зустрічей румунських будівельників у США в локальній православній церкві [2, с. 110].

Однією з часто цитованих праць, присвячених соціальному капіталу мігрантських спільнот, є стаття А. Портеса та Дж. Сенсенбреннера «Вкоріненість та міграція: нотатки щодо соціальних чинників економічної дії» (1993 р.) [9]. У представленій у цій роботі соціологічній концептуалізації міграції центральне місце посідає поняття «соціальний капітал». Дослідники продовжують розгляд дилеми, описаної Р. Парком, та пропонують закон обмеженої солідарності: чим більше група мігрантів відмінна за фенотипом або культурними характеристиками від більшості населення приймаючого суспільства, тим більше упереджень та дискримінаційних бар'єрів різного роду відчувають члени цієї групи і тим сильніше почуття групової солідарності та більший обсяг соціального капіталу, заснованого на цій солідарності. Одною з ключових тез теорії асиміляції, розробленої А. Портесом, є наголос на впливі дискримінації на функціонування спільнот мігрантів та їхню індивідуальну поведінку. А. Портес виділяє три типи ресурсів, якими можуть користуватися мігрантські спільноти. Перший тип – це державні програми приймаючих країн (наприклад, програми об'єднання сімей, перекваліфікації, соціальної допомоги). Другий – це відносно позитивне ставлення приймаючого суспільства. Третім, найважливішим ресурсом є згуртованість самої спільноти мігрантів, її соціальний капітал. Об'єм соціального капіталу прямопропорційний до сили зовнішньої дискримінації і оберненопропорційний до доступних економічних можливостей за межами спільноти мігрантів [9].

Формування міграційного потоку із перспективи теорії соціального капіталу відбувається завдяки міграційним мережам. Тут поєднуються дві важливі теоретичні традиції – теорія соціального капіталу та теорія міграційних мереж. Остання була сформульована Д. Мессі і полягає у тому, що міграційні мережі за своєю сутністю становлять комплекс міжособистісних зв'язків між «новими мігрантами», «старими мігрантами» (діаспорою) та резидентами приймаючих країн. Відбувається формування так званого «міграційного

ланцюга»: мігранти виїжджають до когось, хто вже знаходиться в приймаючій країні, до особи, яка першою виїхала за кордон (це може бути хтось із знайомих або членів родини). У подальшому мігранти, які опинилися в новому для себе соціальному, культурному та інституційному оточенні, у різний спосіб облаштовують власне життя, коло спілкування, трудові, дозвіллекультурні та інші практики. Існує ціла мережа зв'язків, за допомогою яких мігранти шукають роботу, отримують контакти та необхідну інформацію з питань легалізації, придбання чи пошуку житла тощо. Існування такої мережі може мати значний вплив на вибір країни міграції [7].

Таким чином, у західній (в першу чергу американській) соціології сформована теоретико-методологічна позиція аналізу функціонування спільнот мігрантів із перспективи теорії соціального капіталу. Соціальний капітал виступає пояснювальною моделлю як у тому, що стосується формування та відтворення міграційних потоків, так і у тому, що стосується виникнення та функціонування спільнот мігрантів у приймаючих країнах. На жаль, як зазначає Б. Ленсі, дослідження, що порівнюють різні форми соціального капіталу мігрантів, залишаються рідкісними, особливо ті, що містять емпіричну складову [5, с. 156].

Підсумуємо теоретико-методологічні здобутки вивчення спільнот мігрантів з перспективи теорії соціального капіталу. Перш за все зазначимо, що з огляду цієї теорії, міграція розглядається як процес, вкорінений у певний контекст – не лише економічний та політичний, а й соціокультурний. При цьому найбільш істотними аспектами цього контексту на етапі формування міграційного потоку є міграційні мережі. Міграційний потік, досягнувши певного масштабу, мультиплікується через соціальні мережі мігрантів, їхні соціальні зв'язки. Такі мережі полегшують отримання інформації про можливості міграції, стають джерелом емоційної підтримки, сприяння в працевлаштуванні, ознайомленні із особливостями приймаючого суспільства. Можемо припустити, що в багатьох випадках копінг-стратегії мігрантів пов'язані саме із активацією можливостей міграційних мереж. З часом у приймаючому суспільстві формуються спільноти мігрантів, об'єднаних соціокультурною спільністю,

попереднім досвідом, практиками та подібними труднощами життя в новому оточенні. Спільноти можуть компактно локалізуватися в просторі або бути дезінтегрованими в просторовому сенсі. Так чи інакше, існує структурна основа функціонування спільнот – соціальні мережі та інститути. Мережі родинності, знайомства та земляцтва, інститути релігійного та культурно-дозвіллевого характеру становлять цю структурну основу.

Спільноти мігрантів відрізняють різні релігійні практики, норми побутової поведінки, ступінь відкритості до приймаючого суспільства і ступінь готовності взаємодіяти з ним. Крім того, поряд з прибулими, які прагнуть залишитися на постійне проживання, впродовж останніх років зростає число тих, хто прибуває в приймаючі країни в пошуках тимчасової роботи і не має наміру інтегруватися в приймаюче суспільство.

Характер мігрантських спільнот визначається низкою ендо- та екзогенних чинників. До чинників першого типу належать особливості сімейних та квазісімейних структур; традиційний поведінковий репертуар, зокрема у тому, що стосується спільнототворення; особливості колективної дії, моделі шлюбної поведінки та ін. Екзогенні чинники стосуються ставлення представників приймаючого суспільства до новоприбулих, особливо у формі упереджень та дискримінації в її різних (формалізованих та неформалізованих) проявах. У процесі функціонування спільнот мігрантів розгортається складна співдія названих чинників. Двома вимірами, у просторі яких розгортається життєдіяльність спільнот мігрантів, є автономність (яку Дж. Коулмен розглядає як функцію щільності соціальних мереж та їхньої герметичності) та ефективність. Опишемо характеристики соціального капіталу спільнот різного типу у названому двовимірному просторі.

Низькоефективна високоавтономна спільнота мігрантів. Для такої спільноти характерний гомогенний у соціокультурному та статусному відношенні склад. Соціальні мережі щільні («усі знайомі зі всіма»). Спільнота є «герметичною»: зв'язки із приймаючим суспільством нечисленні. В силу наявних упереджень чи/та дискримінації спільнота високоінтегрована в нормативному та культурному сенсі. Важливими є практики комеморації, релігійні

та навколорелігійні, дозвіллеві практики. Оскільки можливість повернутися в країну походження під питанням (наприклад, в силу загрози політичного переслідування чи в силу необхідних на це високих витрат), спільнота консервується в існуючому стані і складі. Важливість спільноти для окремих її представників вкрай висока. В спільноті діють правила взаємодопомоги, зобов'язання щодо малоімущих членів спільноти. Можливість самореалізації і досягнення соціальної успішності в приймаючому суспільстві дуже примарна (чи складнодосяжна). Ті представники спільноти, які досягають відносного успіху (освітнього чи кар'єрного), зазнають тиску спільноти і часто залишають її межі, намагаються позбутися структурних та соціокультурних зв'язків як із спільнотою мігрантів, так і з країною походження. Ті мігранти, які зазнають акультураційного впливу з боку приймаючого суспільства, зазвичай зазнають дисонантної акультурації – поряд із засвоєнням цінностей та мови, притаманних приймаючому суспільстві, відмовляються від цінностей та мови країни походження. Тип господарської діяльності переважно інтенсивний, сфера зайнятості – малорентабельні заняття, які не потребують високої кваліфікації.

Високоєфективна та високоавтономна спільнота мігрантів. В такій спільноті поряд із сильними зв'язками («свій до свого по своє») присутні і слабкі зв'язки (користуючись термінами М. Грановеттера) [4]. Між спільнотою і приймаючим суспільством існують взаємозв'язки, необхідні для успішного функціонування структур етнічного підприємництва. Етнічне підприємство виконує низку функцій, але має і дисфункції. Так, для тих підлітків, які не мають освітніх успіхів і не стають професіоналами, успішним засобом протистояння зниженню соціального статусу, стає етнічний бізнес. Це водночас відкриває для них певні можливості висхідної мобільності, але і знижує мотивацію до здобуття освіти та побудови кар'єри в приймаючому суспільстві [3].

У складі спільноти перебувають мігранти із різним, в тому числі і з відносно високим, статусом. Це можуть бути зв'язки типу сполучаючого соціального капіталу (англ. – linking social capital) і мати характер структур патронажу, протекції взамін

надання певних послуг. Відносини довіри та взаємні зобов'язання дуже важливі для функціонування такої спільноти. Довіра має мережевий, «вимушений» характер, адже невиправдання довіри та недотримання зобов'язань загрожує санкціями спільноти, втратою репутації, остракізмом, що сприймається мігрантами як серйозна загроза. Функція неформального контролю реалізується ефективно.

Високоєфективна низькоавтономна спільнота. Спільнота такого типу поєднує певні базові родинні, квазіродинні, земляцькі, «сильні зв'язки» із «слабкими зв'язками», в тому числі тими, які об'єднують спільноту з зовнішнім світом приймаючого суспільства. Для спільноти такого типу характерна культурна маргінальність – присутність у культурному житті спільноти як «власних», «привезених з Батьківщини» цінностей, норм, ритуалів комеморації, так і тих, що характерні для приймаючого суспільства. Відбувається селективна акультурація. Засвоєння мови і культури приймаючого суспільства супроводжується збереженням сильних зв'язків з етнічною спільнотою і збереженням ключових елементів батьківської культури. Спільнота не зазнає тиску дискримінації чи упереджень, численними є транснаціональні шлюби. До складу таких спільнот входить частка мігрантів, які перебувають у процесі висхідної акультурації, засвоюють необхідні мовні та культурні знання, розбудовують систему зв'язків, необхідну для досягнення успіху в приймаючому суспільстві. У вимірі колективної дії спільнота засвоює поведінковий репертуар приймаючої країни. Спільнота виступає своєрідним клубом, що поступово втрачає вузькоетнічний характер, посилює свою інклюзивну спрямованість через певний «тематичний фокус», релігійного, сусідського, громадсько-політичного характеру.

Низькоєфективна низькоавтономна спільнота. У зв'язку із просторовою розпорошеністю мігрантів, браком часу, новими життєвими можливостями, втратою спільної ідентичності тощо. функціонування спільнот такого типу підтримується вузьким колом активістів – тих, для кого пріоритетом практик та ідентичності залишається наявність спільної країни походження і спільність, що об'єднує мігрантів. Зазвичай такими активістами є ті, хто

має добру репутацію, користується довірою та має певні успіхи в діяльності в приймаючому суспільстві. Практична відсутність зовнішніх дискримінаційних бар'єрів, можливість самореалізації в приймаючому суспільстві послаблюють спільноту мігрантів. Участь у її функціонуванні стає вибірковою і несистематичною. Важливим чинником такого послаблення є поширення циркулярного типу міграції, коли мігрант регулярно і часто переміщується між країною походження та приймаючою країною, набуває необхідної культурної компетентності і комунікативних навичок у новому середовищі, завдяки чому почувається в приймаючому суспільстві так само комфортно, як і у суспільстві походження.

Теорія соціального капіталу може не тільки збагатити існуючі напрацювання в галузі соціології міграції, а й допомогти істотно переглянути їх. Аналітичне виділення окремих типів спільнот мігрантів у двовимірному просторі ефективності та автономності дає можливість пов'язати особливості цих спільнот із можливостями та перешкодами на шляху до інтеграції мігрантів у приймаючі суспільства. Два основних типи соціального капіталу є релевантними до цих вимірів – це об'єднуючий (англ. – bonding) та сполучаючий (англ. – linking) капітали. Перший відповідає за внутрішню інтеграцію та зчепленість, за відносини підтримки і обміну в межах спільноти і неформальний контроль за її членами. Другий відповідає за зв'язки не просто з «зовнішнім світом» приймаючого суспільства, а з державними і громадськими інституціями, соціальними службами, локальною владою, медіа, підприємницькими структурами та окремими нотаблями. Спільноти мігрантів із «багатим» соціальним капіталом розширюють життєві можливості членів спільноти, стають соціальним ресурсом, який спричиняється до висхідного руху у статусній та професійній ієрархії приймаючого суспільства (англ. – getting ahead). Якщо ж спільнота мігрантів відзначається «слабким» соціальним капіталом, об'єднує значну частину соціально вразливих осіб, є закритою і однорідною, то такий соціальний ресурс може допомогти лише у доланні побутових щоденних труднощів, але не у досягненні життєвого успіху (англ. – getting by).

На шляху утворення спільнот мігрантів виникають бар'єри різноманітного характеру. В літературі знаходимо згадки про

такі з них, як дефіцит часу, вразливість та соціально-економічна незахищеність мігрантів, високий рівень патерналістських очікувань та громадсько-політична пасивність. Надмірну зайнятість мігрантів і пов'язаний із нею дефіцит часу можна пояснити скрутним становищем родин мігрантів в Україні і прагненням їм допомогти, зважаючи на що, мігранти часто працюють понаднормово або ж займаються додатковим підробітком. Труднощі може створювати також повне чи часткове невизнання приймаючою стороною українських освітніх ступенів, що спонукає мігрантів, окрім мовних, додатково відвідувати професійні курси чи здобувати освіту в приймаючій країні. Значну проблему для формування спільнот може становити надмірна зосередженість мігрантів на матеріальних чинниках і «зароблянні грошей».

Звернувшись до проблематики соціального капіталу спільнот українських мігрантів, протягом 2018-2019 рр. ми провели розвідувальне емпіричне дослідження, в межах якого було здійснено експертне опитування 56 активних представників українських емігрантських спільнот у таких країнах Євросоюзу, як Польща, Італія, Португалія та Чехія.

Дослідження показало, що для сучасної, п'ятої, хвилі міграції з України характерні такі риси, які вирізняють її від попередніх хвиль: циркулярність зовнішніх міграцій; поширення транснаціональних та гостьових сімей; поширення транспортних та телекомунікаційних технологій, які пом'якшують проблему відсутності мігрантів у країнах походження та розпаду соціальних зв'язків; відносна гендерна збалансованість (порівняно із попередніми історичними хвилями міграції з України, адже частка жінок у міграційному потоці є великою, як ніколи раніше); послаблення міжрегіональних відмінностей векторів зовнішньої міграції через істотний перерозподіл міграційного потоку в євроатлантичному напрямку та «зміління» євразійського напрямку зовнішньої міграції; зсув від економічних до інституційних та соціокультурних чинників зовнішньої міграції та ін. Ці зміни є істотними у вимірі творення спільнот українськими мігрантами в приймаючих суспільствах. З огляду на це, актуалізується необхідність дослідження мігрантських спільнот українців у прийма-

ючих країнах, зокрема у країнах ЄС, в контексті особливостей інтеграції цих спільнот у приймаючі соціуми, соціальних зв'язків у межах цих спільнот, явища обмеженої та загальносуспільної довіри, обігу різнопланових ресурсів у межах спільнот, механізмів колективної соціальної дії мігрантів в приймаючих суспільствах тощо.

Окрім зазначеного вище, в ході дослідження було виявлено, що у контексті названих трансформацій спільноти українських мігрантів в країнах ЄС зазнають істотних змін у вимірі соціального капіталу. Зокрема, це стосується питання згуртованості спільноти, наявності зовнішніх бар'єрів, обмеженої та генералізованої довіри. Виміри функціонування соціального капіталу українських емігрантських спільнот є асиметричними. Їхнє життя характеризується відносно потужним внутрішнім вектором та майже повною відсутністю проєкцій назовні – у приймаюче суспільство. Спільноти українських мігрантів все ще залишаються значною мірою відособленими від громадсько-політичного життя в країнах перебування, хоча впродовж останніх років посилюється їхня інтеграція до соціально-політичних процесів. Одним із найбільш дієвих механізмів такої інтеграції стали волонтерська благодійна діяльність, скерована на проблеми допомоги постраждалим від конфлікту на сході України та відповідні інформаційні кампанії, які істотно активізувалися у період 2014-2017 років та поступово втрачають інтенсивність та охоплення членів українських емігрантських спільнот в наступні роки.

Соціальний капітал мігрантських спільнот українців є «культурно об'єднуючим» (від англ. – bonding social capital), тобто спрямованим на збереження спільної культурної ідентичності українців за кордоном в умовах іншокультурного середовища. Мігрантські спільноти українців значною мірою залишаються відносно гомогенними у вимірі культури, ідентичності та практик. Для спільнот українських мігрантів характерна наявність двох суперечливих тенденцій. З одного боку, для них характерний статусно сполучаючий соціальний капітал (англ. – status-bridging social capital). Йдеться про те, що в межах цих спільнот взаємодіють «власники» різних «об'ємів» влади, престижу, капіталів у різній формі. Завдяки включеності у високоінтегровану мережу різні форми ресурсів

стають доступними усім членам спільноти, в тому числі і представникам вразливих соціальних груп. У такий спосіб долається мережева бідність і покращуються життєві шанси соціально незахищених членів емігрантських спільнот [6].

Для українських мігрантів, які прибули в приймаючі країни на етапі четвертої та попередніх хвиль, характерним є те, що склад особистісної соціальної мережі, коло спілкування, їхній міросоціум значною мірою перетинається із спільнотою мігрантів. Натомість, для мігрантів, які належать до сучасної, п'ятої, хвилі коло емігрантських спільнот є лише частиною їхніх слабких зв'язків, а в межах особистісних мереж переважають резиденти приймаючих країн. Характерна для п'ятої хвилі міграції з України циркулярність призводить до того, що її представники не втрачають соціальних зв'язків із батьківщиною, і, відповідно, їхня інтегрованість до емігрантських спільнот у приймаючих країнах є слабкою, взаємодії із спільнотою нерегулярними. Тут також виявляється явище уникнення надмірної інтегрованості, а також явище, яке А. Портес та П. Ландол називають низхідним зрівняльним тиском (англ. – downward leveling pressure) [10]. Суть явища полягає у тому, що у високоінтегрованій спільноті, для якої норми взаємодопомоги та солідарності, а також практики непомітності є важливими в поведінковому етосі, окремі члени спільноти, які намагаються «просунутися» у системі соціальної стратифікації (і особливо ті, кому це вдається), зазнають

групового тиску та змушені «надто дорого платити» за своє перебування у спільноті. Це явище має місце тоді, коли значна частина спільноти мігрантів належить до відносно низького рівня в системі соціальної стратифікації.

Таким чином, перед мігрантськими спільнотами українців стоять виклики, зумовлені самою природою сучасної хвилі міграції з України. Зауважимо, що ці спільноти залишаються сам на сам із такими викликами за умов відсутності системної політики української держави із їхньої підтримки. Хоча наше дослідження мало розвідувальний характер, воно дозволило нам виявити особливості соціального капіталу спільнот мігрантів та розробити систему емпіричних показників цього явища.

Емпіричне дослідження соціального капіталу спільнот українських мігрантів напевно чи може бути репрезентативним, охопити більшість існуючих сьогодні спільнот. Значна частка спільнот станом на сьогодні є до певної міри деінституціоналізованою. Ми вважаємо, що емпіричне дослідження з обраної нами проблематики може бути порівняльним, у межах якого окремі кейси спільнот розглядатимуться з точки зору функціонування та трансформації соціального капіталу у двовимірному просторі: автономності (у внутрішньому та зовнішньому векторі – як щільність та герметичність) і ефективності (у тому, що стосується додання різних аспектів соціальної дезорганізації в самому середовищі мігрантів та успішного пристосування до умов приймаючого суспільства).

Література

1. Парк Р. Э. Организация сообщества и романтический характер. Социологическое обозрение. 2002. Т. 2. N 3. С. 13-18.
2. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 1988. Vol. 94. Pp. 95-120.
3. Gans H. Second Generation Decline: Scenarios for the Economic and Ethnic Futures of the Post – 1965. *American Immigrants, Ethnic and Racial Studies*, 1992. Vol. 15(2). Pp. 173-192.
4. Granovetter M. S. The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, 1973. Vol. 78, No. 6, pp. 1360-1380.
5. Lancee B. Immigrant Performance in the Labour Market: Bonding and Bridging Social Capital. Series: IMISCOE Research. Amsterdam University Press, 2012. 192 p.
6. Loury G. A dynamic theory of racial income differences. Women, minorities, and employment discrimination. Edited by P. A. Wallace, A. M. La Mond. Lexington: Heath, 1977. Pp. 153-86.
7. Massey D.S., Reichert J. History and Trends in U.S. Bound Migration from a Mexican Town. *International Migration Review*, 1980. Vol. 14 (4). Pp. 475-491.
8. Park R. (1928) Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*. Vol. 33. Pp. 881-893.
9. Portes A., Sensenbrenner J. Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 1993. Vol. 98. Pp. 1320-1350.
10. Portes A., Landolt P. Unsolved Mysteries: The Tocqueville Files II: The Downside of Social Capital. *The American Prospect*, 1996. Vol. 26. Pp. 18-21.

References

1. Park, R. E. (2002) Community organization and the romantic temper. *Sociological review*. Vol. 2. N 3, pp. 13-18.
2. Coleman, J. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*. Vol.94, pp. 95-120.
3. Gans, H. (1992) Second Generation Decline: Scenarios for the Economic and Ethnic Futures of the Post – 1965. *American Immigrants, Ethnic and Racial Studies*. Vol. 15(2), pp. 173-192.
4. Granovetter, M. S. (1973) The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*. Vol. 78, No. 6, pp. 1360-1380.
5. Lancee, B. (2012) Immigrant Performance in the Labour Market: Bonding and Bridging Social Capital. Series: IMISCOE Research. Amsterdam University Press.
6. Loury, G. (1977) A dynamic theory of racial income differences. Women, minorities, and employment discrimination. In P. A. Wallace and A. M. La Mond (eds.) Lexington: Heath, pp. 153-86.
7. Massey, D. S. and Reichert, J. (1980) History and Trends in U.S. Bound Migration from a Mexican Town. *International Migration Review*. Vol. 14 (4), pp. 475-491.
8. Park, R. (1928) Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*. Vol. 33, pp. 881–893.
9. Portes, A. and Sensenbrenner, J. (1993) Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*. Vol. 98, pp. 1320-50.
10. Portes, A. and Landolt, P. (1996) Unsolved Mysteries: The Tocqueville Files II: The Downside of Social Capital. *The American Prospect*. Vol. 26, pp. 18-21.